

Warunki naturalne Zatoki Antiocheńskiej a rozwój historyczny miasta Seleucia Pieria (czasy hellenistyczne i rzymskie)

Natural conditions of the Bay of Antioch and historical development of the city of Seleucia Pieria (Hellenistic and Roman times)

Słowa kluczowe: Syria, Antiochia, Seleucia, Pieria, zatoka, historia

Key words: Syria, Antioch, Seleucia, Pieria, bay, history

Streszczenie

Celem artykułu jest określenie związków między rozwojem historycznym Seleucji Pierii, największego portowego miasta Syrii w czasach hellenistycznych i rzymskich, a warunkami naturalnymi najbliższego regionu. W artykule omawiam warunki hydrograficzne (głębokość, ukształtowanie dna, prądy morskie i pływy) oraz zjawiska meteorologiczne (wiatry, deszcze, burze itp.) w Zatoce Antiocheńskiej, szczególnie w pasie wód przybrzeżnych oraz na samej linii brzegowej (struktura geologiczna, zasoby naturalne). Temat jest słabo opracowany – we współczesnej historiografii dominują negatywne oceny wybrzeża syryjskiego, uznanego za słabo rozwinięte, niebezpieczne dla żeglugi. Z drugiej strony wiadomo o obecności Greków (a później Rzymian) na wybrzeżu syryjskim od czasów archaicznych. W artykule wykorzystuję źródła antyczne (m.in. Strabon, Pliniusz, Polibiusz, Ammian, Libaniusz, Julian Apostata), bizantyńskie (Malalas) a także nowożytny, opisy marynarzy i podróżników z XVII – XIX wieku, wreszcie współczesne badania archeologiczne oraz geograficzne.

---

¹ Dr Paweł Filipczak, Katedra Historii Bizancjum, Uniwersytet Łódzki.

Abstract

The aim of the article is to determine the relationship between the historical development of Seleucia Pieria, the largest port city of Syria in Hellenistic and Roman times, and the natural conditions of the nearest region. In the paper I discuss hydrographic conditions (depth, bottom shape, sea currents and tides) and meteorological phenomena (winds, rains, storms, etc.) in the Bay of Antioch, especially in the coastal waters and on the shoreline itself (geological structure, natural resources). The subject has received little scholarly attention – contemporary historiography is dominated by negative assessments of the Syrian coast, considered to be poorly developed and dangerous for navigation. On the other hand, the presence of Greeks (and later Romans) on the Syrian coast has been known since archaic times. In the paper I use ancient sources (e.g. Strabo, Pliny, Polybius, Ammianus, Libanius, Julian the Apostate), Byzantine (Malalas), modern ones (descriptions of sailors and travelers from the 17th–19th centuries), last but not least – contemporary archaeological and geographical research.

1. Położenie geograficzne i znaczenie regionu

Zatoka Antiocheńska kształtem przypomina szeroko otwarty kąt z ramionami zakończonymi na dwóch skrajnych punktach: północnym, wyznaczonym w okolicy przylądka *Akıncı Burnu* [gr. *Lepte Akra*] w Turcji, tam, gdzie góry *Kızıl Dağ* [gr. *Pieria*] schodzą nad samo morze; południowym – na przylądku *Ras al Bassit* [gr. *Posideion*] w Syrii, usytuowanym nieopodal góry Kel [*Kel Dağı*; gr. *Casios*]². W przeciwieństwie do leżącej obok Zatoki Aleksandretty Zatoka Antiocheńska nie jest rozległa i niezbyt dobrze widać ją na mapie. Jej nazwa także jest słabo znana – po raz pierwszy została użyta przez Anglików („the Bay of Antioch” {Chesney 1838, 228; Allen, 1853, *passim*}) eksplorujących

---

² *Instructions Nautiques* 1913, 246 (o północnej granicy zatoki: „les pointes rocheuses situées à 2 milles au Sud du *Ras el Khanzir* (Akıncı Burnu – PF)”. Mapa regionu w antyku oraz identyfikacja nazw greckich, por. Talbert 2000, 1029 (Amanus), 1032 (Lepte Akra), 1033 (Pieria), 1047 (Posideion) oraz mapy: 67, B4 i B5. O górach, por. Dubertret 1933, 274; De Vaumas 1954, 123–127, 131. Kształt zatoki oraz formacje terenowe na współczesnej mapie, por. Karataş et al. 2010, 158.

wybrzeża Syrii w I poł. XIX w., jednak współcześnie nie jest w zasadzie stosowana (przyjęła się, ale przede wszystkim w Turcji, bo to jej wody terytorialne, inna nazwa – Zatoka Samandağ [Samandağ Körfezi] {Pamir 2014, 179, fig. 1}. Słabo rozpoznawalna zasługuje jednak na uwagę historyka nie tylko z powodu powszechnie znanego prawda – „w basenie śródziemnomorskim nie ma zatoki, która nie byłaby małą ojczyzną i odrębnym, skomplikowanym światem” (Braudel 2004, 117) – ale z racji położenia u wybrzeży północno-zachodniej Syrii, regionu o dużym znaczeniu historycznym, szczególnie w czasach hellenistycznych i rzymskich.

Nad brzegiem Zatoki Antiocheńskiej, w miejscu dzisiejszej osady Çevlik, niedaleko miasta Samandağ, ok. 300 r. p.n.e. król Seleukos I Nikator założył miasto Seleucję Pierię, które szybko stało się największym i najważniejszym portem Syrii. Stąd można było kontrolować niemal całe wybrzeże lewantyńskie – od Palestyny po Cylicję – a także ważny szlak morski na Cypr, oddalony o zaledwie 115 Mm {Pliniusz, VI, 8, 32} (najwyżej dobę żeglugi {Ducin 1997, 75}³). W Seleucji znajdowała się główna baza floty Seleucydów, a później floty rzymskiej (*classis Syriaca*, w późnym antyku znana jako *classis Seleucena* {Wiewiorowski 2017, 757–769}), założona najpewniej za Wespazjana (69–79 n.e.), a w okresie intensywnych wojen z Partami za Lucjusza Werusa (162–166 n.e.) wspierana przerzuconą do Seleucji flotą z Misenum i Rawenny (Van Berchem 1985, 63–64).

Co więcej, znad zatoki wiodła także jedna z najkrótszych i najwygodniejszych dróg w głąb Syrii. Dolina Orontesu, uchodząca do morza 40 stadiów (ok. 8 km) na południe od Seleucji (Strabon XVI, 2, 7; por. także Chapot 1907, 156), otwierała drogę do żyznej równiny (zidentyfikowano tu ok. 50 stanowisk archeologicznych, głównie w miejscu gospodarstw rolnych z czasów greckich i rzymskich {Pamir 2005, 74, 92 (mapa 3.13)}) oraz do oddalonej o jeden dzień drogi (120 {Strabon XVI, 2, 7} lub 130

³ Przeciętnie 5 Mm/h., choć niektóre jednostki mogły osiągać prędkość 8 Mm/h.

{Prokopiusz, *Wojny*, II, 11, 1; por. Chapot 1907, 149, przyp. 1} stadiów, ok. 22 km) Antiochii. Ta sama droga wiodła dalej na wschód – nad Eufrat – który od Seleucji dzieliło 175 mil rzymskich (Pliniusz, V, 12, 67; Pliniusz, VI, 26, 126). Była to jedna z najkrótszych i najwygodniejszych dróg prowadzących z nad Morza Śródziemnego do Mezopotamii.

Poza dogodnym ulokowaniem Seleucji względem krain ościennych, na ważnych szlakach morskich i lądowych, również górzysty charakter miejsca, w którym powstało miasto, czynił je trudną do zdobycia twierdzą (Polibiusz V, 79; Strabon XVI, 2, 8; por. także Pliniusz V, 79)⁴. Seleucja leżała na zboczach góry Jebel Musa [gr. *Coryphaios*, odnoga *Kızıl Dağ*], opadając stromo ku morzu ze średnią pochyłością 8%. Różnica poziomów między najniższą położoną częścią (w tzw. dolnym mieście) nad samym morzem a najwyższym punktem na akropolu osiągała prawie 320 m. Miasto na całej długości (ok. 12,5 km) otaczały mury⁵. Walory obronne Seleucji dostrzegali XVIII i XIX wieczni podróżnicy, potwierdzając w detalicznych opisach krajobrazu i zabytków opinie autorów antycznych (Pococke 1745, 182–186; Volney 1787, 143–144; Chesney 1838, 230–234; De Salle 1840, 165–166; Allen 1853, 157–158).

Seleucja była więc ważnym punktem na politycznej mapie Syrii. Najpierw (ok. 300–63 p.n.e.) znajdowała się pod rządami królów z dynastii Seleukidów; przez krótki czas (ok. 219–201 p.n.e.) ich rywali z Egiptu – Ptolemeuszy; najdłużej pozostawała pod władzą Rzymian, od opanowania Syrii w 64 r. p.n.e. aż do utraty na rzecz Arabów (ok. 636 n.e.)⁶. Konstytucja cesarza Walensa i Walentyniana (datowana na rok 369 lub 370 n.e.) {*Kodeks Teodozjusza*, X, 23, 1}, włączona do Kodeksu Justyniana

⁴ Seleucja leżała na przylądku Syrii Antiocheńskiej („promontorium Syriae Antiochiae”), co, ściśle mówiąc, jest błędem, jako że miasto leżało na w miarę prostej i długiej linii wybrzeża na południe od przylądka Akincı Burnu. Pliniusz nie znał wybrzeża syryjskiego (w tym samym miejscu pisze, że Seleucja leżała u stóp góry Casios, myśląc ją oczywiście z górą *Coryphaios*).

⁵ Długość murów, pochyłość i różnica poziomów według Chapot 1907, 184–187.

⁶ Najobszerniejsze i wciąż aktualne opracowanie historii Seleucji Pierii, por. Chapot 1907, 157–175 (czasy hellenistyczne), 175–183 (czasy rzymskie).

w 534 r. n.e. (*Kodeks Justyniana*, XI, 13, 1), zobowiązuje flotę Seleucji do pomocy w oczyszczaniu Orontesu i w innych koniecznych tam pracach, i sugeruje tym samym, że port mógł być wykorzystywany jeszcze przez kilka lat po zniszczeniu miasta w 526 r. w wyniku wielkiego trzęsienia ziemi.

2. Hipoteza wstępna

Historia Seleucji Pierii uzależniona była od warunków panujących na wodach okalających wybrzeże na wysokości tego miasta, tj. w Zatoce Antiocheńskiej. Kluczowe znaczenie dla rozwoju operacji morskich na Zatoce Antiocheńskiej miały czynniki hydrograficzne i meteorologiczne: głębokość i ukształtowanie dna, siła i kierunek wiatrów oraz prądów morskich. W dalszej kolejności, żegluga uzależniona była od zasobów naturalnych samego wybrzeża, od możliwości budowy i utrzymania infrastruktury portowej i stoczniowej. Ponieważ port w Seleucji funkcjonował nieprzerwanie zarówno w epoce hellenistycznej, jak i rzymskiej, to można założyć, że wszystkie te warunki sprzyjały żegludze. Jednak analiza wzajemnych związków – między morzem a miastem – nigdy nie została przeprowadzona. Wskazywano natomiast na słabo rozwiniętą linię brzegową – wyjątkową niegościnnosć tego odcinka wybrzeża a to ze względu na złe wiatry, a to z powodu braku naturalnego kotwicowiska⁷.

3. Głębokość wody

W antyku wody okalające Syrię znano pod kilkoma różnymi nazwami: Morza Syryjskiego (Strabon, XVI, 2, 1), Morza Asyryjskiego (Achilles Tattius, I, 1), Morza Fenickiego (Pliniusz, V, 13, 67) oraz Morza Partieńskiego (Ammianus, XIV, 8, 9). Choć istniały wówczas techniczne możliwości pomiaru głębokości dna (Dz 27,27–28; Ducin 1997, 232–234),

⁷ Chapot 1907, 149: „Aucune baie de refuge, et la côte est inhospitalière”; Seyrig 1970, 303: „Les mauvais vents, le manque d’abris, les difficultés d’accostage...”

choć powstawały prace teoretyczne, dotyczące fizycznych właściwości mórz (Arystoteles, II, 1–3), to na temat głębokości Zatoki Antiocheńskiej (ani wód przybrzeżnych w całej Syro-Palestynie) źródła antyczne nie zachowały żadnych informacji. Pierwsze, opublikowane w 1838 r. pomiary, są efektem obserwacji poczynionych przez flotę angielską, szukającej trzy lata wcześniej na wodach tejże zatoki dobrego miejsca do zacumowania. Lakoniczna opinia dowódcy wyprawy, Francisa Chesney'a – „the anchorage, however, was good, and the water deep, almost to the beach” – została uzupełniona ważną adnotacją: w odległości 1,5 kabla (ok. 300 m) od plaży woda miała głębokość 3 sążni (ok. 5,5 m), stopniowo osiągając 7,5 sążni (ok. 13,65 m, nie wiemy jednak, w jakiej dokładnie odległości od brzegu). Najlepsze kotwicowisko znajdowało się w południowo-zachodniej części zatoki naprzeciwko piaszczystej łachy („opposite the bar”), w odległości trzech czwartych mili odeń. Inne zapisy są mniej jasne: kiedy angielskie żaglowce weszły w głąb zatoki („at the bottom of the bay”), płynąc dość długo („for a considerable time”), nie znalazły dna, rzucając do wody linę długą na 25 sążni (ok. 45 m). Były wówczas „w pewnej odległości” („at the some distance”) od brzegu, na którym widać już było ruiny Seleucji Pierii. Następnie płynąc mniej niż godzinę, znalazły się wystarczająco blisko lądu („sufficiently near to the land”), gdzie woda miała 10,5 sążni głębokości (ok. 19 m) – tu okręty zatrzymały się (Chesney 1838, 228–229). Poza jedną precyzyjną informacją (300 m od brzegu = 5,5 m głębokości) inne określenia miejsca nie dają możliwości dokładnego wskazania głębokości w konkretnej odległości od stałego lądu. Pewnym jednak wydaje się fakt, iż wody przybrzeżne były bardzo głębokie.

Potwierdzenie („Les fonds sont y considérables”) odnajdujemy w opisie Zatoki Antiocheńskiej („Instructions nautiques”), opublikowanym przez francuskie służby hydrograficzne w 1913 r.: na wysokości ujścia Orontesu, mniej niż 2 Mm od brzegu głębokość wynosiła 200 m, ale w odległości zaledwie ½ mili od lądu woda miała 16 m głębokości – w tym miejscu zwyczajowo zatrzymywały się statki zmierzające

do Antiochii. Z kolei na wysokości przylądka Ras al-Bassit [gr. *Posideion*], w odległości $\frac{3}{4}$ Mm od brzegu woda miała 16 m, a 1,5 Mm od brzegu – 55 m głębokości. Rzucanie kotwicy na wysokości samej Seleucji uważano za bardzo ryzykowne ze względu na silne w tym miejscu fale przybojowe (*Instructions nautiques* 1913, 246–247).

Dziewiętnasto- i dwudziestowieczne obserwacje znajdują poświadczenie w najnowszych pracach tureckich, pokazujących głębokości wody w całym Basenie Lewantyńskim. Sądząc po izobatach, poprowadzonych orientacyjnie na jednej z map w artykule Attili Karataşa, w odległości do 4 km od wybrzeża głębokość rośnie od 10 do 200 m (Karataş et al. 2010, 158). Na otwartych wodach leżących wzdłuż wybrzeża syryjskiego głębokości są jeszcze większe – w tzw. basenie Latakii, obejmującym południowe skrawki Zatoki Antiocheńskiej, sięgają 1000–1500 m (Alhammoud et al. 2005, 301), a w leżącym bezpośrednio na północ od tej zatoki tzw. basenie cylicyjskim – 1000 m. Wartości tego rzędu osiągnęte są w odległości od 10 do 20 km od linii brzegowej (Özsoy et al. 1989, 127).

Czy posiadane przez nas statystyki nowożytny i współczesne można odnieść do czasów starożytnych, z których nie mamy żadnych danych? Tak, ale po niedużej korekcie. Z najnowszych ustaleń geomorfologicznych wynika, że dno Zatoki Antiocheńskiej podniosło się dwukrotnie: po raz pierwszy w połowie VI w. p.n.e. – o ok. 1,7 m, po czym przez setki lat pozostawało bez zmian pomimo licznych w tym miejscu ruchów tektonicznych; po raz drugi – w roku 526 n.e., kiedy w wyniku wielkiego trzęsienia ziemi podniosło się o ok. 0,7–0,8 m (Pirazzoli et al. 1991, 295–311; Erol, Pirazzoli 1992, 317–327). Oznacza to, że w epoce hellenistycznej i rzymskiej tuż przy brzegu zatoka była płytsza o tę ostatnią wartość w porównaniu do epoki wiktoriańskiej, z której pochodzą dane angielskie – a zatem, w odległości ok. 300 m od brzegu zamiast 5,5 m miała ok. 4,7–4,8 m. Czy zatem taka głębokość wystarczała starożytnym żeglarzom?

Głównym parametrem wpływającym na użytkowanie okrętu w wodach przybrzeżnych był poziom zanurzenia, powiązania z nim wyporność oraz konstrukcja kadłuba w jego dolnej, dennej części. HMS *Columbine*, jeden z angielskich żaglowców (brygów) płynących w 1835 r. w stronę wybrzeża Zatoki Antiocheńskiej, miał wyporność ok. 490 t. (Winfield 2014, 990–991) i został zakotwiczony, jak pamiętamy, na głębokości ok. 19 m. Okręty starożytne były przeważnie mniejsze i lżejsze. Triery, najpopularniejsze jednostki pływające w epoce klasycznej, na których wzorowano później rzymskie triremy, miały płaskie dno, wyporność nie przekraczającą ok. 100 t i zanurzenie do 1–2 m. Okręty hellenistyczne miały zazwyczaj większe zanurzenie, ale nawet wyjątkowo duże i rzadkie jednostki, należące do niektórych Ptolemeuszy – zanurzały się na ok. 1,8 do 3,6 m, w zależności od tego, czy były puste, czy załadowane. Rzymianie wykorzystywali różne typy okrętów – poza wspomnianymi już triremami, także lekkie liburny (w wielu odmianach, stąd trudno podać jakieś uśrednione parametry), chyba jednak nie cięższe od greckich trier⁸. Statki handlowe były natomiast znacznie większe, szczególnie te, które transportowały do Rzymu ładunki zboża. U schyłku republiki nośność jednostek handlowych wynosiła przeciętnie 250–350 t, statków transportujących zboże z Egiptu – ok. 500 t, choć zdarzały się większe, o nośności ok. 1000 t. Statek wiozący apostoła Pawła z Cezarei Palestyńskiej do Rzymu miał ponoć nośność nieco ponad 1200 t (Casson 1986, 43–56; Ducin 1997, 77–78). Nie mamy świadectw obecności tak dużych jednostek na wodach Zatoki Antiocheńskiej, choć znacznie późniejsze przekazy dowodzą obecności jeszcze większych statków u wybrzeży Libanu (w XV w. pływały do Bejrutu weneckie galery o wyporności 250–550 t {Braudel 2004, 318–326}, a w latach 70. XX w. porty w Sydonie i Trypolisie mogły przyjmować ciężkie tankowce o zanurzeniu dochodzącym do 17,5 m {Zaleski 1974, 338}).

---

⁸ Casson 1986, 43–47 (okręty Homera); 75–82 (triery); 107–109, 148, przyp. 109 (okręty hellenistyczne); 141–154 (liburny).

Wszystko to oznacza, że niski poziom zanurzenia statków antycznych oraz używanie konstrukcji płaskodennych na wodach przybrzeżnych Zatoki Antiocheńskiej było możliwe i w pełni bezpieczne, biorąc pod uwagę zapas, jaki powstawał między różnicą poziomu zanurzenia tych statków i głębokością dna (nawet w przypadku wody najpłytszej: ok. 4,7–4,8 m przy zanurzeniu okrętów zwyczajowo nie przekraczającym 2 m).

4. Ukształtowanie dna

O ukształtowaniu dna w Zatoce Antiocheńskiej mówi tylko jedno źródło antyczne – *πανηγυρικ* Juliana Apostaty (361–363 n.e.) na cześć cesarza Konstancjusza II (337–361 n.e.). Czytamy tu, że Konstancjusz zafundował Antiochii bezpieczne przystanie (ἐπιδόσκε δια λιμένας εὐόρους {Julian, *Panegyrik*, 40}), albowiem wcześniej pływanie na wysokości tego miasta uważano za niebezpieczne (τέως δὲ οὐδὲ παραπλεῖν ἀσφαλές οὐδὲ ἀκίνδυνον ἐδόκειο {Julian, *Panegyrik*, 40}). Przybrzeżne wody obfitowały w podwodne wzniesienia i skały (οὕτως ἦν πάντα σκοπέλων τινῶν καὶ πετρῶν ὑφάλων ἀνάπλεα τῆς θαλάσσης {Julian, *Panegyrik*, 40; por. Henck 2001, 294}). Na tej podstawie Chapot przypuszczał, że za panowania Konstancjusza II na całym wybrzeżu syryjskim usunięto podwodne skały utrudniające żeglugę (Chapot 1907, 211, przyp. 4). Nawet jeśli za słowami Juliana kryje się jakaś przesada (w tekście nie ma mowy o całym wybrzeżu), charakterystyczna dla utworów pochwalnych, to okoliczności historyczne wzmacniają ten przekaz: kilkunastoletni pobyt Konstancjusza II w Syrii, od 331 lub 333 z przerwami do 351 r. (Vogler 1979), umożliwił podjęcie regularnych prac na wybrzeżu, a prowadzone przez tego władcę walki z Persami wymagały zabezpieczenia portów, zapewniających ciągłość zaopatrzenia armii operującej nad Eufratem oraz łączność z innymi częściami państwa. Być może oczyszczanie dna w wodach przybrzeżnych – przynajmniej w Zatoce Antiocheńskiej albo w jej miejscach – było częścią większych prac inżynierskich, prowadzonych za rządów Konstancjusza w Seleucji Pierii (*infra*). W każdym razie, półtora tysiąca lat później,

w przywoływanym już artykule z 1838 r., wyprawa angielska odnotowała, że zatoka jest pozbawiona skał („free from rocks”), jak rozumiem – podwodnych (Chesney 1838, 228). Anglicy płynęli z Cypru, zatem wpłynęli na wody Zatoki Antiocheńskiej od zachodu, od strony pełnego morza – na tym szlaku najwyraźniej skał nie było. Inaczej wyglądała sytuacja w północnej części zatoki, ok. 2 Mm na południe od przylądka Akinci Burnu, gdzie do płytkich przybrzeżnych wód opadał klif wdzierający się do morza skalnymi rafami na $\frac{3}{4}$ mili od brzegu – zbliżając się od południa, należało je opłynąć, oddalając się od lądu na co najmniej 1,5 Mm (*Instructions nautiques* 1913, 248).

Inne zagrożenie stanowiły piaszczyste łachy rozciągające się na przeciwko ujścia Orontesu. Na pocz. XX w. ujście tej rzeki miało szerokość ok. 100 m., natomiast głębokość w niewielkich zatokach, oddzielonych od pełnego morza piaszczystymi łachami („des barres”) wynosiła od 2 do 7 m – głębokość wody przykrywającej łachy miała od 1 do 1,5 m. Bez pomocy silnego wiatru od strony morza przekroczenie owych piaszczystych mielizn było bardzo trudne. Zimą zatem, przy silniejszych wiatrach i większych falach, okręty o tonażu od 80 do 100 t mogły popłynąć od 2 do 3 mil w górę rzeki (*Instructions nautiques* 1913, 247). Piaszczyste osady, o których tak dokładnie informowały „Instructions nautiques” z 1913 r., widać także na mapie, opublikowanej przez Özgüna Erola oraz Paolo Antonio Pirazzoliego w artykule z 1992 r., co wskazuje na fakt, iż były one stałym elementem tej części wybrzeża (Erol, Pirazzoli 1992, 318 {fig. 1a}).

5. Wiatry i prądy morskie

Kierunek i siła wiatru była jednym z najważniejszych czynników wpływających na żeglugę starożytną. Mamy pewność, że nad Zatoką Antiocheńską dominowały wiatry zachodnie, wiejące od pełnego morza w stronę lądu. Mówią o tym wprost dwa teksty antyczne: anonimowy periplus z III w. n.e. (gdy wieją wiatry z zachodu można bez przeszkód

płynąć z *Posideion* [Ras al-Bassit] do nieodległej Seleucji Pierii⁹) oraz rektor Libaniusz w IV w. n.e. (gorącym latem Zefir wiejący w Antiochii odczuwano jako prawdziwe dobrodziejstwo {Libaniusz *Or.* XI, 223 i 225}¹⁰). Świadcstwa antyczne znajdują potwierdzenie w obserwacjach ekspedycji angielskiej z 1835 r. – gdy tylko osłabł wiatr wiejący z zachodu, tempo żeglugi z Larnaki do Seleucji Pierii znacznie spadło (Chesney 1868, 167–168). O wiatrach wiejących na wybrzeżu z północnego zachodu na południowy zachód, szczególnie odczuwalnych na wysokości ujścia Orontesu, informują „Instructions nautiques”, i jednocześnie wskazują na rejon przylądka Ras al-Bassit jako wyjątkowo dogodnie osłonięty od tych wiatrów. Wiadomo, że w tym miejscu w 1839 r. przeczekala bezpiecznie zimę flota egipska Ibrahima Paszy, walczącego wówczas z Turkami (*Instructions Nautique* 1913, 246–247).

Współczesne obserwacje meteorologiczne potwierdziły obecność wiatrów z zachodu lub północnego zachodu (etezje), wiejących najsilniej między kwietniem a wrześniem (prędkość do 20 m/s, sztormy do 8 st. B. oraz zamglenia), niosących niżę atmosferyczną z Atlantyku i powodujących deszcze nad Zatoką Antiocheńską (z sumą wahającą się od 500 do 1000 mm rocznie {Dubertret 1933}¹¹). Wieją tu także suche wiatry z północnej Afryki, na Bliskim Wschodzie zwane samum (gdzie indziej – sirocco)¹². Nad północną część Zatoki mogą docierać wiatry północne, wiejące z Azji Mniejszej na wybrzeże Cylicji (Libaniusz wspominał także Boreasza, personifikację wiatru północnego, ale w odniesieniu do Aten, wyraźnie kontrastując go z wiejącym w Antiochii Zefirem {Libaniusz, *Or.* XI, 218 i 223})¹³. Na wybrzeżu Zatoki pojawiały się lokalne bryzy,

⁹ *Stadiasmus Maris Magni*, vol. I, p. 475.

¹⁰ O Zefirze wiejącym na wysokości Tyru, por. Achilles Tatiusz, II, 1.

¹¹ Wysokość opadów, por. Reiter 1975, III.113–122.

¹² Wiatry ‘wiejące od tyłu’, zatem od południa, umożliwiały żeglugę z Egiptu do Azji Mniejszej, por. Achilles Tatiusz, V, 15.

¹³ Nt. wiatrów: Łomniewski 1974, 21–22; Reiter 1975, III.67–74; Brody, Nestor 1980, VII.5–7; Özsoy 1981, 3–5; Özsoy et al. 1989, 128.

lądowe (w stronę lądu) i morskie (w stronę morza), stwarzając niekiedy ryzykowne sytuacje – gwałtowne podmuchy oraz zawirowania powietrza szczególnie w miejscu ujścia Orontesu do zatoki (Seyrig 1970, 298). W innych miejscach lokalne wiatry dawały sposobność do wyprowadzenia okrętu z portu na pełne morze (Achilles Tattius, II, 32¹⁴).

Ze współczesnych, dwudziestowiecznych badań wiemy, że wybrzeża Palestyny i Syrii, od południa do północy, opływa prąd powierzchniowy północno-afrykański. Jego prędkość latem osiąga 1,5 węzła, zimą może być dwukrotnie większa (Łomniewski 1974a, 135–136; Hecht et al. 1988, 1320–1353; Özsoy et al. 1989, 129–131; Alhammoud et al. 2005, 306–317; Gerin et al., 2009, 559–574; Amitai et al., 2010); w rejonie przylądka Ras al-Bassit woda miała płynąć 1–1,5 Mm na godzinę (*Instructions nautiques* 1913, 246). W całym Basenie Lewantyńskim średnia roczna temperatura wody jest relatywnie wysoka i wynosi 19–21 st. C (Reiter 1975, III.98–108).

6. Geologia linii wybrzeża i surowce naturalne na lądzie

Nadmorskie łańcuchy górskie w Syrii i w Libanie powstały w jurze z miękkich skał osadowych. Masyw góry Coryphaios został uformowany później, w plejstocenie, z najpowszechniejszej skały osadowej – piaskowca. Z kolei linia wybrzeża Zatoki Antiocheńskiej leżała na miękkich glebach aluwialnych, nawet na zboczach góry Coryphaios występują wyraźne żleby aluwialne („coalescent alluvial fans”) {Dubertret 1933, 285; De Vaumas 1954, 126–127; Erol, Pirazzoli 1992, 318–319; Karataş et al. 2010, 154}. Obecność miękkich skał bezsprzecznie umożliwiła budowę portu w Seleucji Pierii (Libaniusz, *Or.* XI, 263) oraz konkretnych jego elementów: dwóch falochronów składających się z masywnych bloków skalnych, kanału łączącego tzw. port zewnętrzny z portem wewnętrznym

¹⁴ Wzmianka dotyczy Tyru.

oraz długiego tunelu (tzw. tunel Wespazjana) odprowadzającego wodę z potoków górskich wprost do morza¹⁵.

Zbocza gór Nur i góry Casios porastały drzewa i rośliny z rodziny styraków (Pliniusz, XII, 55, 1) – niektóre ich gatunki dawały żywicę, stosowaną w antyku do uszczelniania kadłubów. Natomiast w dalszej okolicy, w górach Libanu rosły obficie sosny oraz cedry, wyjątkowo trwałe, wydzielające żywicę, i szeroko wykorzystywane do budowy statków (Pulak 2001, 24–36). Wiadomo także o ziemi bogatej w naturalny asfalt, wykopywany w Seleucji i służący do leczenia zainfekowanych winorośli (Strabon, VII, 5, 8). Może to znaczyć, że w mieście lub w jego bliskiej okolicy znajdowały się złoża naturalnego asfaltu, wykorzystywanego przy smołowaniu uszkodzonych statków. Jest to tym bardziej prawdopodobne, że botanik Dioskurides (I w. n.e.) poświadcza wydobycie asfaltu w Fenicji, a Pliniusz dokładnie w okolicach Sydonu (Dioskurides, *De materia medica*, I, 73; Pliniusz, XXV, 51; por. Chapot 1907, 159–160). W tym kontekście musimy zwrócić uwagę na wydarzenie z roku 196 p.n.e., kiedy flota króla Antiocha III Wielkiego, zniszczona podczas burzy u wybrzeży Cypru, została naprawiona oraz odbudowywana w porcie w Seleucji (Appian, XI, 4; Liwiusz, *Dzieje*, XXXIII, 41). Seleucja, co oczywiste, była dla floty Antiocha III portem macierzystym i dlatego uszkodzone jednostki właśnie do niej powróciły. Wybór tego akurat miejsca na wybrzeżu musiał być podyktowany także odpowiednim zapleczem stoczniowym.

7. Poświadczone źródłami rejsy na Zatoce Antiocheńskiej w epoce hellenistycznej i rzymskiej

Literatura grecka, zaczynając od Homera, dowodzi kontaktów morskich między Grekami a wybrzeżem lewantyńskim, dokładniej zaś – fenickim Sydonem (Homer, *Odyseja*, IV, 83; XIV, 291; por. Sartre 2001, 60, przyp. 113, 114). Droga z Grecji wiodła albo przez Cypr bezpośrednio

¹⁵ Nt. portu w Seleucji por. Chapot 1907, 203–212 oraz Pamir 2014, 177–198.

na wybrzeże fenickie (tym śladem płynęli Anglicy w 1835 r.), albo wzdłuż wybrzeża Azji Mniejszej i północno-zachodniej Syrii. O tym ostatnim wariantcie mówi *periplus* Pseudo-Skylaksa, wymieniając porty leżące wzdłuż wybrzeża Pamfilii oraz Cylicji aż po rzekę Tapsacos, być może identyczną z Orontesem. Na tym odcinku podróż miała trwać trzy dni i dwie noce. Dalej droga biegła na południe, do Aszkalonu (Skylaks, vol. I, 102 {s. 76–77}).

Dla wielu pisarzy rzymskich i bizantyńskich żegluga przez Zatokę Antiocheńską wydawała się najbardziej oczywistym szlakiem prowadzącym do Syrii. Dlatego powtarzali opowieści o mitycznych bohaterach, którzy przybywali do miejsca, w którym później powstała Seleucja: Tryptolem z flotą Argiwów poszukujących Io (Strabon, XVI, 2, 5; Libaniusz, *Or.*, XI, 46); Kreteńczycy na czele z Kasosem, wygnani z wyspy przez Minosa oraz Cypryjczycy, którzy płynęli w orszaku ślubnym z córką króla Salaminy, zarazem wybranką Kasosa (Libaniusz, *Or.*, XI, 52–54; por. Saliou 1999–2000, 359–365); potomkowie Heraklesa oraz mieszkańcy Elidy, uciekający z Peloponezu przed królem Argos, Erysteuszem (Libaniusz, *Or.* XI, 56); Orestes, syn Agamemnona, uleczony z ciężkiej choroby w świątyni Hestii w górach Melantios–Amanus po tym, jak przybył tu morzem z Palestyny. Doznawszy uzdrowienia Orestes zszedł nad wybrzeże, do „miejsca znanego wcześniej jako Palaiopolis, obecne zaś jako Seleucja”, po czym odnalazł okręty i pożegłował do Grecji (Malalas, V, 67 {tłum. własne}). Literackie fikcje nawiązywały do jakiejś rzeczywistości historycznej, najpewniej do powstania greckich faktorii handlowych na wybrzeżu północnej Syrii w epoce archaicznej (Lane Fox 2008, *passim*¹⁶). W istocie, w różnych źródłach pojawiają się nazwy greckich osad leżących na wybrzeżu Zatoki Antiocheńskiej: wspomniane Palaiopolis, „było małym miastem zwanym Palaiopolis, które wybudował Syros, syn Agenora” (Malalas, VIII, 12 {tłum. własne})¹⁷ w czasach

¹⁶ Szczególnie cz. II, rozdz. 5–7; nt. Tryptolema: 213, 376.

¹⁷ Por. Chapot 1907, 153, przyp. 1: przekaz Malalasa nie odnosi się jednak do żadnego, znanego nam, faktu historycznego.

Seleukosa (choć pierwotnie mogła to być osada syryjska, dopiero później zasiedlona przez Greków {Grainger 1997, 759¹⁸}); Hydatos potamoi – kolejna osada istniejąca w miejscu, w którym później powstała Seleucja (Strabon, XVI, 2, 8; to zapewne tłumaczenie nazwy semickiej, co i tym razem wskazywałoby na osadę pierwotnie syryjską {Chapot 1907, 153}); Bityllion, „naturalna przystań koło Seleukeji w Syrii” (Malalas, XI, 3 {tłum. własne}), być może leżąca w niewielkiej zatoczce (ob. Kessab), w południowej części Zatoki Antiocheńskiej, u podnóża góry Casios (Chapot 1907, 149–150, przyp. 1); Posideion, osada na przylądku Ras al-Bassit (Beaudry 1997, 20). Nie mamy pewności co do tego, czy osada Al-Mina, leżąca na północno-zachodnim brzegu Orontesu, w odległości (obecnie) ok. 1,8 km od ujścia rzeki do morza została założona przez Greków, czy przez Fenicjan, a Grecy z czasem ją zamieszkali. W regionie delty Orontesu leżały jeszcze inne osady (w miejscu współczesnych: Sabuniye, Virşa Tepe, Mezar Tepe, Berraktepe), funkcjonujące najpóźniej od epoki żelaza, w których odnaleziono importy greckie, dowodzące kontaktów zamorskich (Pamir 2005, 70–73)¹⁹.

O żegludze w tym rejonie w czasach hellenistycznych można napisać zaledwie parę ogólnych uwag. Wielka migracja Greków do Syrii wywołana intensywną urbanizacją tej krainy przez Seleukidów, na pewno odbywała się drogą morską, najkrótszą i najbezpieczniejszą. Grecy osadnicy musieli zatem przybywać do dwóch największych portów północno-zachodniej Syrii: Seleucji Pierii oraz Laodycei. Brak jednak dokładniejszych danych na ten temat. Na wodach Zatoki Antiocheńskiej na pewno operowały floty walczących ze sobą dynastii: Ptolemeuszy i Seleukidów (szczególnie podczas tzw. wojen syryjskich, w latach 246–241 i 219–217 p.n.e.), choć poza faktem bytności ich okrętów nie mamy żadnych informacji dotyczących warunków naturalnych tego akwenu (Chapot 1907, 162–166).

¹⁸ *Contra*: Chapot 1907, 154: uznaje, że Palaiopolis nie było zasiedlone przed Aleksandrem, ponieważ milczy na ten temat Strabon.

¹⁹ Nt. Al-Mina, por. także Vorderstrasse 2004, 363–372.

Strabon wymieniając szereg portowych miast między Seleucją Pierią a Arados (Strabon, XVI, 2, 12), dowodzi *de facto* żeglugi na wybrzeżu syryjskim u progu epoki rzymskiej (I w. p.n.e./I w. n.e.). Wiadomo także o dwu konkretnych rejsach, choć bez szczegółów dotyczących ich przebiegu, z I w. n.e. Z Seleucji Pierii w podróż misyjną na Cypr wypłynęli apostołowie Barnaba i Paweł (Dz 13,3), tak samo jak i filozof Apoloniusz z Tyany, wracający drogą morską do Grecji po pobycie w Mezopotamii (Flawiusz Filostrat, III, 58).

Nieco więcej możliwości interpretacji daje kolejna wzmianka – cesarz Trajan, na wieść o zajęciu Syrii przez Partów, opuścił w październiku 113 r. (Sartre 1997, 51; González, Saquete 2018, 572) Rzym i wraz z senatorami i wojskiem pożegłował „na Wschód”, po czym szybkim okrętem typu dromon (δρόμωνι) przybył do Seleucji. W grudniu tego samego roku takim samym okrętem (εἰς δρομώνα) przyплыł do Seleucji z nieodległej miejscowości Bityllion, siostrzeniec Trajana, Hadrian (Malalas, XI, 3²⁰). Informacja pochodzi z „Kroniki” Malalasa (VI w. n.e.), kiedy słowem dromon określano lekkie okręty z jednym rzędem wiosł, będące rozwiniętą formą starszych jednostek typu *keles* lub *lembos* – te ostatnie, wyposażone w jeden pokład, użytkowane już w III w. p.n.e., zrazu wzdłuż wybrzeża liguryjskiego, stanowiły w zasadzie rodzaj liburny (Beek 2018, 507; Beek, Ginalis 2018, 855; Beek, Ginalis 2018, 892). Relacja Malalasa, choć odległa w czasie od opisywanych wydarzeń, daje nie tylko pojęcie na temat rodzaju wykorzystywanych okrętów, ale wskazuje także na konkretne okoliczności historyczne: 1. Bityllion wykorzystano jako port alternatywny dla Seleucji Pierii. Nie wiemy, z jakich powodów, czy były to incydentalne przypadki, czy sytuacja zwyczajna. 2. Czas podróży morskiej, jesień i zima, nie był typowy dla żeglugi antycznej, unikającej obu tych pór roku; najpewniej został wymuszony nadzwyczajnymi okolicznościami, czyli wojną z Partami. Opisana sytuacja nie dowodzi

---

²⁰ Jeffreys 1986, 143–144: „in a fast boat”; Arce 2018, 323: „a bordo de una nave rápida”.

praktykowania regularnej żeglugi po wodach Zatoki Antiocheńskiej o tak późnej porze roku, niemniej wskazuje na to, że była możliwa²¹.

Nie tylko imperatorzy przybywali do Seleucji drogą morską, by później dostać się w głąb Syrii. Urzędnicy rzymscy zmierzający z różnych stron do Antiochii (wśród namiestników Syrii bywali Sycylijczycy, Italo-owie, Cylicyjscy i Egipcjanie {Filipczak 2020, 219}), jeśli tylko przybywali drogą morską, która wydaje się najbardziej oczywista, musieli zejść z okrętów w Seleucji. Biorąc natomiast pod uwagę stałą rotację kadry administracyjnej w prowincjach (przeciętnie, za pryncypatu wymieniano namiestników co 3–5 lat {Sartre 1997, 61–62}, ale za dominatu, już co rok {Jones 1964, 380–381}), zjawisko to mogło w istotny sposób zintensyfikować częstotliwość rejsów na Zatoce Antiocheńskiej. Według Teodoretę z Cyru, autora żywotów mnichów syryjskich, jeden z nich, Macedoniusz, potrafił wytłumaczyć miejscowemu urzędnikowi długie opóźnienie w rejsie okrętów z „cesarskiego miasta” (czyli z Konstantynopola): jeden z nich zatonął, drugi miał przybyć do Seleucji nazajutrz (Teodoret, *Dzieje miłości Bożej*, XIII, 15; Chapot 1907, 180, przyp. 6). W odniesieniu do późnego antyku intensywnego ruchu na Zatoce Antiocheńskiej dowodzą także synody kościelne, organizowane w Antiochii m.in. z tego powodu, by umożliwić biskupom dotarcie na miejsce obrad szybką i bezpieczną drogą morską (Bralewski 1997, 52–53).

Nie ma także wątpliwości co do intensywnego ruchu towarowego, o czym najlepiej świadczy znany fragment z „Mowy na cześć Antiochii” Libaniasza (IV w. n.e.): – „ze wszystkich portów wypływają okręty towarowe, wioząc tam [do Seleucji – PF] towary zewsząd pochodzące: z Libii, Europy, Azji, wysp [...] przeto najwięcej rozwiniętych na pełnym morzu żagli w tym porcie się zwija” (Libanisz, *Or.* XI, 264). Nawet wcześniej, za pryncypatu, pływano w celach handlowych do i z Seleucji – świadczą o tym znalezione ostatnio na Cyprze artefakty, pochodzące z tego miasta

---

²¹ Ducin 1997, 59–73: żeglowano przez cały rok, unikając podróży między listopadem a marcem.

(Łajtar 2021, 255–263). Wraz z ustabilizowaniem sytuacji wewnętrznej cesarstwa u schyłku III w. n.e. kupcy z Antiochii, największego w Syrii ośrodka produkcji rzemieślniczej, korzystali z portu w Seleucji, prowadząc handel zamorski (Ceran 2013, 150–156). Na rozwój lokalnej żeglugi w jakimś stopniu wpływało także rybołówstwo – Zatoka Antiocheńska, jak cały Basen Lewantyński, nie należała jednak do obszarów najlepiej zarybionych (Kokoszko 2005, *passim*²²), choć miejscowe wody obfitowały w dobrej jakości ryby z rodziny wstęgorowatych (Atenajos, VII, 324).

8. Podsumowanie

1. Pomiary głębokości dna dokonane przez Anglików w 1835 r., w zestawieniu ze współczesnymi (dwudziestowiecznymi) danymi geomorfologicznymi, pozwalają sądzić, iż w głębokość przybrzeżnych wód Zatoki Antiocheńskiej wystarczała zdecydowanej większości statków greckich i rzymskich na bezpieczne korzystanie z wybrzeża, przede wszystkim na wejście do portu.
2. Podwodne skały, wypiętrzenia dna oraz mielizny na wysokości ujścia Orontesu stanowiły zagrożenie dla żeglugi, choć trudno dziś oszacować skalę tych niebezpieczeństw – mówi o nich tylko panegiryk Juliana na cześć Konstancjusza II. Argumenty *ex silentio*, zazwyczaj słabe, w tym przypadku mają pewne znaczenie – o niebezpieczeństwie wejścia na rafy milczy periplus Pseudo-Skylaksa, „Geografia” Strabona i „Historia naturalna” Pliniusza Starszego. Poza tym brak informacji o katastrofach morskich w Zatoce Antiocheńskiej (choć słyhać o takowych w odniesieniu do Cypru czy Krety). Wiadomo natomiast z obserwacji Chesney’a oraz współczesnych badań dna o piaszczystych łachach leżących na wysokości ujścia Orontesu.
3. Dominacja wiatrów zachodnich (etezje oraz samum) ułatwiała żeglugę w stronę brzegu oraz wzdłuż wybrzeża, o czym wyraźnie

---

²² Szczególnie 397–398.

świadczy periplus Skylaksa oraz opinia Chesney'a. Jedynie krótki odcinek linii brzegowej – na wysokości ujścia Orontesu – poddany gwałtownym, niestabilnym, przemieszanym masom powietrza od strony lądu i morza, nie nadawał się dla kotwiczenia okrętów. Żegludze wzdłuż wybrzeża sprzyjał natomiast spokojny, wolny prąd wód powierzchniowych płynący od południa ku północy. Prądy morskie o układzie cyklonalnym lub antycyklonalnym, mogące stanowić zagrożenie dla żeglarzy, występowały jedynie na otwartych wodach Basenu Lewantyńskiego. Relatywnie wysokie temperatury roczne wód Basenu Lewantyńskiego sprzyjały nawigowaniu oraz serwisowaniu okrętów przez cały rok. Taki sam pozytywny skutek miały zapewne (brak dokładnych danych uniemożliwia stawianie pewnych wniosków) niskie pływy na wybrzeżu syryjskim.

4. Dostęp do surowców naturalnych, dobrej jakości drewna oraz do asfaltu był pozytywnym bodźcem dla rozwoju żeglugi i 'przemysłu' stoczniowego w Zatoce Antiocheńskiej. Choć znamy zaledwie jeden przypadek naprawy uszkodzonej floty w porcie w Seleucji Pierii, to przypuszczam, że przy tak dużym natężeniu ruchu morskiego, o jakim pisał Libaniusz, a zarazem dość kruchej, drewnianej i nieszczelnej konstrukcji jednostek pływających – tego rodzaju usługi miejscowa stocznia świadczyła powszechnie.
5. Miękkie skały piaskowcowe tworzące nadmorskie góry ułatwiły budowę infrastruktury portowej, falochronów, dwóch basenów, kanału (oraz konstrukcji z nim powiązanych) odprowadzającego aluwium nanoszonego przez rzekę Değirmendere (Kapisuyu). Jednocześnie sedimentacja dna – zarówno w basenach portowych, jak i w pasie wód przybrzeżnych, wywołana przez aluwium nanoszone rzekami górskimi oraz wpadające do morza wraz z Orontesem – stanowiła największy mankament warunków terenowych otaczających Seleucję Pierię.

Bibliografia

Źródła

- Achilles Tattius: Achilles Tattius. 1969. *Leucippe and Clitophon* (Loeb Classical Library 45). Tłum. Stephen Gaselee, Cambridge, MA: Harvard University Press; Achilleus Tattios. 2002. *Opowieść o Leukippe i Klejtofoncie*. Tłum. Robert Krzysztof Zawadzki. Częstochowa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Appian: Appian. 2019. *Roman History* (Loeb Classical Library 4). Tom III. Red. i tłum. Brian McGing. Cambridge, MA: Harvard University Press; Apian z Aleksandrii. 1957. *Historia rzymska*. Część 1 i 2, tłum. Ludwik Piotrowicz. Wrocław: Zakład im. Ossolińskich.
- Ammianus: Ammianus Marcellinus. 1950. *History* (Loeb Classical Library 300). Tom I: *Books 14–19*, tłum. John C. Rolfe, Cambridge, MA: Harvard University Press; Ammianus Marcellinus. 2002. *Dzieje rzymskie* (Biblioteka Antyczna). Tom 1, tłum. Ignacy Lewandowski. Warszawa: Prószyński i Spółka.
- Arystoteles: Aristotle. 1962. *Meteorologica* (Loeb Classical Library 397). Tłum. Henry Desmond Prichard Lee. Cambridge MA: Harvard University Press; Arystoteles. 1982. *Meteorologika*. Tłum. Antoni Paciorek. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Atenajos: Athenaeus. 2008. *The Learned Banqueters* (Loeb Classical Library 224). Tom III: *Books 6–7*. Tłum. i red. S. Douglas Olson. Cambridge MA: Harvard University Press; Atenajos. 2010. *Uczta mędrców*. Tłum. Krystyna Bartol, Jerzy Danielewicz. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Kodeks Justyniana: *Corpus Iuris Civilis. Codex Iustinianus*. 1954. Red. Paul Krüeger. Tom II, Berlin: Weidmann.
- Kodeks Teodozjusza: *Theodosiani libri XVI cum Constitutionibus Sirmondianis et leges novellae ad Theodosianum pertinentes*. 1954. Red. Theodor Mommsen, Paul Martin Meyer. Tom II. Berlin:

Weidmann.

- Dioskurides: Dioscorides. 2000. *De materia medica*. Red. i tłum. Anne Tess Osbaldeston. Johannesburg: IBIDIS.
- ławiusz Filostrat: Flawiusz Filostrat. 2012. *Żywot Apolloniosa z Tyany*. Tłum., wstęp i oprac. Marian Szarmach. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika; Philostratus. 2005. *The Life of Apollonius of Tyana* (Loeb Classical Library 16). Tom 1: *Books I-IV*, red. Christopher Prestige Jones. Cambridge MA: Cambridge University Press.
- Homer, *Odyseja*: Homer. 1919. *Odyssey*. Tom I: *Books 1-12* (Loeb Classical Library 104). Tłum. Augustus Taber Murray, Georg Edward Dimock. Cambridge MA 1919: Heinemann; Homer, *Odyseja*. Tom II: *Books 13-24* (Loeb Classical Library 105). Tłum. Augustus Taber Murray, przejrzał Georg Edward Dimock. Cambridge MA 1919: Heinemann; Homer. 2004. *Odyseja*, tłum. L. Siemieński, wstęp. Zofia Abramowiczówna, oprac. Jerzy Łanowski. Wrocław: Ossolineum–DeAgostini.
- Julian, *Panegiryk: The Works of Emperor Julian*. 1913. (Loeb Classical Library 13) Tłum. Wimer Cave Wright. London/New York: Heinemann.
- Libaniusz: Libanios. 2016. *Discours*. Tom III: *Discours XI. Antiochicos* (Les Belles Lettres). Tłum. Michel Casevitz, Odile Lagacherie, przypisy Catherine Saliou. Paris: Societé d'Éditions Les Belles Lettres; Libanios. 1953. *Wybór mów*. Tłum., wstęp i oprac. Leokadia Małunowiczówna. Wrocław: Zakład im. Ossolińskich.
- Liwiusz, *Dzieje*: Livy. 2017. *History of Rome*. Tom IX: *Books 31-34* (Loeb Classical Library 295). Red., tłum. John C. Yardley, wstęp Dexter Hoyos, Cambridge MA: Harvard University Press; Liwiusz. 1976. *Dzieje Rzymu od założenia miasta. Księgi 28-34* (Biblioteka Przekładów z Literatury Antycznej 23). Tłum., oprac. Mieczysław Brożek, Józef Wolski. Wrocław: Zakład im. Ossolińskich.
- Malalas: *Ioannis Malalae Chronographia*. 2000. Red. Ioannes Thurn.

- Berolini/Novi Eburaci: De Gruyter; *The Chronicle of John Malalas*. 1986. Tłum. Elisabeth Jeffreys, Michael Jeffreys, Roger Scott. Melbourne: Australian Association For Byzantine Studies.
- Novum Testamentum Graece*. 2012. Wyd. 28. Red. Barbara i Kurt Aland, Johannes Karavidopoulos, Carlo Maria Martini, Bruce Manning Metzger. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Pismo Święte. Stary i Nowy Testament*. 2010. Red. Michał Peter, Michał Wolniewicz. Poznań: Wydawnictwo Święty Wojciech.
- Pliniusz: Pliny. 1961. *Natural History*. Tom II: *Books 3–7* (Loeb Classical Library 352). Tłum. Harris Rackham. Cambridge MA.: Harvard University Press; Gajusz Pliniusz Sekundus. 2017. *Historia naturalna*. Tom I: *Kosmologia i geografia (księgi II–VI)*. Tłum., wstęp i oprac. Ireneusz Mikołajczyk, Natalia Rataj, Emilia Twarowska-Antczak, Krzysztof Antczak. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Prokopiusz, *Wojny*: Prokopios. 2014. *The Wars of Justinian*, Tłum. Henry Bronson Dewing, przejrzał, wstęp, uwagi A. Kaldellis. Indiana: Hackett Publishing; Prokopiusz. 2013. *Historia wojen*. Tom I: *Wojny z Persami*. Tłum. Dariusz Brodka. Kraków: Historia Iagellonica.
- Polibiusz: Polybius. 2011. *The Histories*. Tom III: *Books 5–8* (Loeb Classical Library 138). Tłum. William Roger Paton, przejrzał Frank William Walbank, Christian Habicht. Cambridge MA: Harvard University Press; Polibiusz. 1957. *Dzieje* (Biblioteka przekładów z Literatury Antycznej 3). Tłum, wstęp. Seweryn Hammer. Tom I. Wrocław: Zakład im. Ossolińskich.
- Skylaks: „Scylacis Caryandensis Periplus.” 1882. W *Geographi Graeci minores*. Red. Carl Müller, tom I, 15–96. Parisii: Ambrosio Firmin Didot; *Periplus Skylaksa z Karyandy*. 2005. Tłum, wstęp i oprac. Krzysztof Głombowski. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu

Gdańskiego.

Stadiasmus Maris Magni: „Anonymi Stadiasmus Maris Magni.” W *Geographi Graeci Minores*. Red. Carl Müller, tom. I, 427–514. Parisiis: Ambrosio Firmin Didot.

Strabon: Strabo. 1930. *Geography*. Tom VII: *Books 15–16* (Loeb Classical Library 241). Tłum. Horace Leonard Jones. Cambridge MA: Heinemann.

Teodoret, *Dzieje miłości Bożej*: Theodoret de Cyr. 1977. *Histoire des moines de Syrie, Histoire philothée I–XXX* (Sources Chrétiennes 234). Tłum., red. i indeksy Pierre Canivet, Alice Leroi-Molinghen, Paris: Éditions du Cerf; Teodoret biskup Cyru. 2007. *Dzieje miłości Bożej* (Źródła Monastyczne 7). Tłum. Katarzyna Augustyniak, wstęp Ewa Wipszycka. Tyniec: Wydawnictwo Benedyktynów.

Opracowania

Alhammoud, Bahjan, i Karine Béranger, Laurent Mortier, Michel Crépon, Ivan Dekeyser. 2005. „Surface Circulation of the Levantine Basin: Comparison of the model results with observations.” *Progress in Oceanography* 66: 299–320.

Amitai Yael, i Yoav Lehahn, Ayah Lazar, Eyal Heifetz. 2010. „Surface Circulation of the Eastern Mediterranean Levantine basin: Insight from the analyzing 14 years of satellite altimetry data.” *Journal of Geophysical Research* 115: [brak paginacji]. Dostęp: 2022.12.10. doi:10.1029/2010JC006147.

Allen, William. 1853. „The Ancient Harbour of Seleucia, in Pieria.” *Journal of Royal Geographical Society of London* 23: 157–163.

Arce, Javier. 2018. „El emperador Trajano en los texto tardíos.” W *Marco Ulpio Trajano. Emperador de Roma. Documentos y Fuentes para el estudio de su reinado*. Red. Julián Gonzáles, José Carlos Saquete, 303–329. Sevilla: Editorial Universidad de Sevilla.

Talbert, J.A. Richard, red. 2000. *Barrington Atlas of the Greek and Roman*

- World*. Princeton: Princeton University Press.
- Beaudry, Nicolas. 2007. „Ras el Bassit et l'Antiquité tardive a la côte nord-syrienne.” *Revue d'études des civilisations anciennes du Proche-Orient* 13: 19–28.
- Beek, L. Aaron. 2018. „dromon.” W *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*. Red. Oliver Nicholson, tom I. Oxford: Oxford University Press: 507.
- Beek, L. Aaron, i Alkiviadis Ginalis. 2018. „keles.” W *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*. Red. Oliver Nicholson, tom II. Oxford: Oxford University Press: 855.
- Beek, L. Aaron, i Alkiviadis Ginalis. 2018. „lembos.” W *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*. Red. Oliver Nicholson, tom. II. Oxford: Oxford University Press: 892.
- Bralewski, Sławomir. 1997. *Imperatorzy późnego cesarstwa rzymskiego wobec zgromadzeń biskupów*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Braudel, Ferdynand. 2004. *Morze Śródziemne i świat śródziemnomorski w epoce Filipa II*. Tłum. Tadeusz Mrówczyński, Maria Ochab, wstęp Bronisław Geremek, Witold Kula. Tom I. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Brody, L. Robin, i M.J.R. Nestor. 1980. *Regional Forecasting Aids for the Mediterranean Basin. Handbook for Forecasters in the Mediterranean*. Część 2. Monterey CA: Defense Technical Information Center.
- Casson, Lionel. 1986. *Ships and Seamanship in the Ancient World*. Princeton: Princeton University Press.
- Ceran, Waldemar. 2013. *Artisans et commerçants à Antioche et leur rang social (seconde moitié du IVe siècle de Notre ère)*. Tłum. Elżbieta Kolańska, red. Paweł Filipczak. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Chapot, Vincent. 1907. „Séleucie de Piérie.” *Bulletin et Mémoires de la Société national des antiquaires de France, série VII, VI, Mémoires*

- 1906: 149–226.
- Chesney, Francis Rawdon. 1868. *Narrative of the Euphrates Expedition carried on by order of the British Government during the years 1835, 1836 and 1837*. London: Longmans, Green, and Co.
- Chesney, Francis Rawdon. 1838. „On the Bay of Antioch, and the Ruins of Seleucia Pieria.” *Journal of Royal Geographical Society of London* 8: 228–234.
- De Salle, Eusèbe. 1840. *Pérégrinations en Orient ou voyage pittoresque, historique et politique en Égypte, Nubie, Syrie, Turquie, Grèce pendant les années 1837-38-39*. Tom I. Paris: Pagnerre, Curmer.
- Dubertret, Louis. 1933. „La carte géologique au millionième de la Syrie et du Liban.” *Revue de Géographie Physique et de Géologie Dynamique* 6 (4): 267–318.
- Ducin, Stanisław. 1997. *Sztuka nawigacji w starożytnej Grecji i Rzymie*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej.
- Erol, Özgün, i Paolo Antonio Pirazzoli. 1992. „Seleucia Pieria: an ancient harbour submitted to two successive uplifts.” *The International Journal of Nautical Archaeology* 21: 317–327.
- Filipczak, Paweł. 2021. *Namiestnicy rzymskiej Syrii w czasach przełomu (324–361 n.e.)*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Grainger, D. John. 1997. *Seleukid Prosopography and Gazetteer*. Leiden/Köln: Brill.
- Hecht, Artur, i Nadia Pinardi, Allan R. Robinson. 1988. „Currents, Water Masses, Eddies and Jets in the Mediterranean Levantine Basin.” *Journal of Physical Oceanography* 18: 1320–1353.
- Henck, Nick. 2001. „Constantius o filoktistes?” *Dumbarton Oaks Papers* 55: 279–304.
- Honigmann, Ernst. 1921. „Seleukeia Pieria.” W *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Red. Wilhelm Kroll, Kurt Witte, seria 2, tom 1/3, 1184–1200. Stuttgart: J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung,
- Instructions Nautiques. Bassin Orientale de la Méditerranée*. 1913. Tom II:

- Côte est de Grèce et archipel Grec, Turquie d'Europe et d'Asie, Dardanelles, Mer de Marmara, Bosphore.* Paris: Imprimerie Nationale.
- Jones, Arnold Hugh Mathew. 1964. *The Later Roman Empire. A Social, Economic and Administrative Survey.* Tom I. Oxford: Oxford University Press.
- Karataş, Atilla, i Hüseyin Korkmaz, Ahmet Bom. 2010. „Akıncı Burnu Keldağ Arasının Kıyı Jeomorfolojisi.” W *Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu*. Red. Mehmet Ali Özdemir, 152–164. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Kokoszko, Maciej. 2005. *Ryby i ich znaczenie w życiu codziennym ludzi późnego antyku i wczesnego Bizancjum (III–VII w.).* Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Lane Fox, Robin. 2008. *Travelling Heroes in the Epic Age of Homer.* London: Allen Lane.
- Lajtar, Adam. 2021. „A Weight of Seleucia in Pieria in Nea Paphos.” *Études et Travaux* 43: 255–263.
- Łomniewski, Kazimierz. 1974. „Ogólna charakterystyka i przegląd badań.” W *Morze Śródziemne*. Red. Kazimierz Łomniewski, 5–38. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Łomniewski, Kazimierz. 1974. „Prądy morskie i pływy.” W *Morze Śródziemne*. Red. Kazimierz Łomniewski, 129–141. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Özsoy, Emin. 1981. „On the Atmospheric Factors Affecting the Levantine Sea.” *Technical Raport nr 25. European Center for Medium Range Weather Forecasts* 25: 1–29.
- Özsoy Emin, i Artur Hecht, Ümit Ünlüata. 1985–1986. „Circulation and Hydrography of the Levantine Basin. Results of POEM coordinated experiments” *Progress in Oceanography* 22: 127–170.
- Pamir, Hatice. 2014. „Recent Researches and New Discoveries in the Harbours of Seleucia Pieria.” *Byzas. Veröffentlichungen des Deutschen Archäologischen Instituts Istanbul [Häfen und Haffenstädte im*

- Sudlichen Mittelmeerraum von der Antike bis in byzantinische Zeit* 19: 177–198.
- Pamir, Hatice. 2005. „The Orontes Delta Survey.” W *The Amuq Valley Regional Projects*. Tom. 1: *Survey in the Plain of Antioch and Orontes Delta, Turkey 1995–2002*. Red. Kutlu Aslihan Yener, 67–98. Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago.
- Pirazzoli, Pierre Antonio, i Jacques Laborel et al. 1991. „Holocene raised shorelines on the Hatay coasts (Turkey): Palaeoecological and tectonic implications.” *Marine Geology* 96: 295–311.
- Pococke, Richard. 1745. *A Description of the East and some other Countries*. Tom II, część I. London: W. Bowyer.
- Pulak, Cemal. 2001. „Cedar for Ships.” *Archaeology and History in Lebanon* 14: 24–36.
- Reiter, R. Elmar. 1975. *Handbook for Forecasters in the Mediterranean. Weather Phenomena of the Mediteranean Basin*. Część I: *General Description of the Meteorological Processes*. Monterey CA: Environmental Prediction Research Facility.
- Saliou, Catherine. 1999–2000. „Les fondations d’Antioche dans Antiochikos (Oratio XI) de Libanius.” *Aram. Periodical* 11–12, 357–388.
- Sartre, Maurice. 1997. *Wschód rzymski. Prowincje i społeczeństwa prowincjonalne we wschodniej części basenu Morza Śródziemnego w okresie od Augusta do Sewerów (31 p.n.e. – 235 n.e.)*. Tłum. Stanisław Rościcki. Wrocław: Zakład im. Ossolińskich.
- Sartre, Maurice. 2001. *D’Alexandre à Zenobie. Histoire du Levant antique (IVe siècle av. J.-C.–IIIe siècle ap. J.-C.)*. Paris–Beyrouth: Librairie Arthème Fayard, Presses de l’Université de France.
- Seyrig, Henry. 1970. „Antiquités syriennes.” *Syria. Revue d’Art Orientale et d’Archéologie* 47 (3–4): 287–311.
- Van Berchem, Dennis. 1985. „Le port de Seleucie de Piérie et l’infrastructure logistique des guerres parthiques.” *Bonner Jahrbücher* 185: 47–87.

- Vorderstrasse, Tasha. 2004. „A port of Antioch: Late Antique Al-Mina.” *Topoi. Orient-Occident. Supplément 5, 2004: Antioche de Syrie. Histoires, images et traces de la ville antiqua*: 363–372.
- Vaumas, de, Etienne. 1954. „Montagnes du Moyen-Orient: l’Amanus et Djebel Ansarieh. Étude morphométrique.” *Revue de géographie alpinie* 42: 111–142.
- Vogler, Chantal. 1979. *Constance II et l’administration imperiale*. Strasbourg: Association pour l’étude de la civilisation romaine. Impr. de l’Université des sciences humaines.
- Volney, Constantin-François de Chasseboeuf. 1787. *Voyages en Syrie et en Égypte pendant les années 1783, 1784 et 1785*. Tom II. Paris: Desenne.
- Wiewiorowski, Jacek. 2017. „Classis Seleucena – późnorzymska flota wojenna?” *Gdańskie Studia Prawnicze* 38: 757–768.
- Winfield, Rif. 2014. *British Warships in the Age of Sail 1817–1863. Design, Construction, Careers and Fates*. Barnsley: Seaforth Publishing.
- Zaleski, Jerzy. 1974. „Transport morski i jego rola.” W *Morze Śródziemne*. Red. Kazimierz Łomniewski, 316–345. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

CHRZEŚCIJAŃSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA
w WARSZAWIE

Rok LXV

Zeszyt 2

ROCZNIK TEOLOGICZNY

[E-WYDANIE]

Profesorowi Edwardowi Lipińskiemu

WARSZAWA 2023

REDAGUJE KOLEGIUM

dr hab. Jakub Sławik, prof. ChAT – redaktor naczelny

dr hab. Jerzy Ostapczuk, prof. ChAT – zastępca redaktora naczelnego

prof. dr hab. Tadeusz J. Zieliński

dr hab. Borys Przedpełski, prof. ChAT

dr hab. Jerzy Sojka, prof. ChAT – sekretarz redakcji

MIĘDZYNARODOWA RADA NAUKOWA

JE metropolita prof. dr hab. Sawa (Michał Hrycuniak), ChAT

abp prof. dr hab. Jerzy Pańkowski, ChAT

bp prof. ucz. dr hab. Marcin Hintz, ChAT

prof. dr hab. Atanolij Aleksiejew, Państwowy Uniwersytet w Petersburgu

prof. dr Marcello Garzaniti, Uniwersytet we Florencji

prof. dr hab. Michael Meyer-Blanck, Uniwersytet w Bonn

prof. dr hab. Antoni Mironowicz, Uniwersytet w Białymstoku

prof. dr hab. Wiesław Przyczyna, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

prof. dr hab. Eugeniusz Sakowicz, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

prof. dr hab. Tadeusz Stegner, Uniwersytet Gdański

prof. dr Urs von Arx, Uniwersytet w Bernie

prof. dr hab. Piotr Wilczek, Uniwersytet Warszawski

Redakcja językowa – Kalina Wojciechowska
Korekta tekstów angielskich – Karen Wasilewska
Skład komputerowy – Jerzy Sojka

BWHEBB, BWHEBL, BWTRANS [Hebrew]; BWGRKL, BWGRKN, and BWGRKI [Greek]
PostScript® Type 1 and TrueType fonts Copyright ©1994-2013 BibleWorks, LLC.
All rights reserved. These Biblical Greek and Hebrew fonts are used with permission
and are from BibleWorks (www.bibleworks.com)

eISSN: 2956-5685

Wydano nakładem
Wydawnictwa Naukowego ChAT
ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa, tel. +48 22 635-68-55
Objętość ark. wyd.: 10,7. Nakład: 100 egz.
Druk: druk-24h.com.pl
ul. Zwycięstwa 10, 15-703 Białystok

SPIS TREŚCI

<i>Dedykacja dla profesora Edwarda Lipińskiego</i>	135
PIOTR BRIKS, WITOLD TYBOROWSKI, <i>Biografia profesora Edwarda Lipińskiego</i>	137
*PIOTR BRIKS, WITOLD TYBOROWSKI, <i>Bibliografia profesora Edwarda Lipińskiego</i>	*7
ARTYKUŁY	
WITOLD TYBOROWSKI, <i>Król jako pasterz w tekstach królewskich okresu starobabilońskiego (XX – XVII w. przed Chr.)</i>	151
JANUSZ LEMAŃSKI, <i>Kuntillet ‘Ajrud – punkt zwrotny w interpretacji historii Izraela i Judy?</i>	187
ŁUKASZA NIESIOŁOWSKI–SPANÒ, SŁAWOMIR POŁOCZEK, KACPER ZIEMBA, <i>Wpływy Bliskiego Wschodu i Hellady na Biblię hebrajską – perspektywa historyczna</i>	199
JAKUB SŁAWIK, <i>The root נאך in the Hebrew Bible in relation to זנה</i>	249
*JAKUB SŁAWIK, <i>Rdzeń נאך w Biblii Hebrajskiej w relacji do זנה</i>	*101
MICHAŁ WOJCIECHOWSKI, <i>Pieśń nad Pieśniami na tle powieści greckich</i> 307	
PAWEŁ FILIPCZAK, <i>Warunki naturalne Zatoki Antiocheńskiej a rozwój historyczny miasta Seleucja Pieria (czasy hellenistyczne i rzymskie)</i>	323
KAMIL BIAŁY, <i>Xiphilinus and the Causes for the Outbreak of the Bar Kokhba Revolt</i>	351
TERESA WOLIŃSKA, <i>Upadek an-Numana ibn al-Munzira (580–602 n.e.), ostatniego władcy al-Hiry</i>	381
DARIUSZ DŁUGOSZ, <i>140-lecie Departamentu Starożytności Bliskowschodnich Muzeum Luwru</i>	431
Wykaz autorów	*157

*Teksty oznaczone gwiazdką zawarte są wyłącznie w E-Wydaniu.

Contents

<i>To Professor Edward Lipiński</i>	135
PIOTR BRIKS, WITOLD TYBOROWSKI, <i>Biography of Professor Edward Lipiński</i>	137
*PIOTR BRIKS, WITOLD TYBOROWSKI, <i>Bibliography of Professor Edward Lipiński</i>	*7
ARTICLES	
WITOLD TYBOROWSKI, <i>The King as Shepherd in the Old Babylonian Royal Inscriptions (20th – 17th cent. BC)</i>	151
JAKUB SLAWIK, <i>The root נאך in the Hebrew Bible in relation to נה</i>	187
*JAKUB SLAWIK, <i>The root נאך in the Hebrew Bible in relation to נה (polish version)</i>	*101
ŁUKASZA NIESIOŁOWSKI–SPANÒ, SŁAWOMIR POLOCZEK, KACPER ZIEMBA, <i>Near Eastern and Greek Influences on the Hebrew Bible – Historical Perspective</i>	199
MICHAŁ WOJCIECHOWSKI, <i>Song of Songs on the Background of Greek Novels</i>	249
JANUSZ LEMAŃSKI, <i>Kuntillet ‘Ajrud – a Turning Point in the Interpretation of the History of Israel and Judah?</i>	307
PAWEŁ FILIPCZAK, <i>Natural conditions of the Bay of Antioch and historical development of the city of Seleucia Pieria (Hellenistic and Roman times)</i>	323
KAMIL BIAŁY, <i>Xiphilinus and the Causes for the Outbreak of the Bar Kokhba Revolt</i>	351
TERESA WOLIŃSKA, <i>The Fall of al-Nu‘mān ibn al-Munḏhir (580–602 CE), the Last Ruler of al-Ḥīra</i>	381
DARIUSZ DŁUGOSZ, <i>140th anniversary of the Department of Middle Eastern Antiquities of the Louvre Museum</i>	431
List of authors	*157

*Texts marked with an asterisk are available only in the E-Edition.

Wykaz autorów

- Piotr Briks**, piotr.briks@usz.edu.pl, Instytut Historyczny Uniwersytetu Szczecińskiego, ul. Krakowska 71-79, 71-017 Szczecin
- Witold Tyborowski**, tybor@amu.edu.pl, Pracownia Historii Starożytnego Bliskiego Wschodu, Wydział Historii Uniwersytetu Adama Mickiewicza, ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7, 61-614 Poznań
- Janusz Lemański**, janusz.lemański@usz.edu.pl, Instytut Nauk Teologicznych Uniwersytetu Szczecińskiego, ul. Pawła VI nr 2, 71-459 Szczecin
- Łukasz Niesiołowski–Spanò**, l.niesiolowski@uw.edu.pl, Krakowskie Przedmieście 26/28 00-927 Warszawa
- Sławomir Poloczek**, slawomir-poloczek@wp.pl, Krakowskie Przedmieście 26/28 00-927 Warszawa
- Kacper Ziemia**, kaz@teol.ku.dk, Karen Blixen Plads 16, 2300 Copenhagen S, Denmark
- Jakub Sławik**, j.slawik@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa
- Michał Wojciechowski**, m.wojciechowski@uwm.edu.pl, Liliowa 49, 11-041 Olsztyn
- Paweł Filipczak**, pawel.filipczak@uni.lodz.pl, Katedra Historii Bizancjum, Uniwersytet Łódzki, ul. Kamińskiego 27a, 90-219 Łódź
- Kamil Biały**, bialykamil89@gmail.com, Instytut Historyczny Uniwersytetu Szczecińskiego, Krakowska 71/79, 71-017 Szczecin
- Teresa Wolińska**, teresa.wolinska@filhist.uni.lodz.pl, Instytut Historii Uniwersytetu Łódzkiego, ul. A. Kamińskiego 27A; 90-219 Łódź
- Dariusz Długosz**, dariusz.dlugosz@louvre.fr; Musée du Louvre 75058 Paris 01 (France)